

Oguz döwletiniň illeri

Category: Kitapcy,Taryhy makalalar

написано kitapcy | 23 января, 2025

Oguz döwletiniň illeri

OGUZ DÖWLETINIŇ ILLERI

"Gorkut ata" eposynyň çowdur nusgasynyň "Yegenek" diýen bölümne beren düşündirişimizde, Oguz han entek eneden bolmanka, oguzlaryň-türkmenleriň ata-babalary bolan Alanlar döwleti zamanynda ýurtda 16 iliň bolandygyny we şol illeriň ýerleşen ýerleri hem olaryň paýtagtlary hakynda taryhy maglumatlary beripdik. Şol zamanda bolsa, bütin ýurduň hanlar hany Alan han eken. Alan hanyň iň uly birinji oglы Gara han bolupdyr. Alan han aradan çykandan soň, Gara han hanlar hany bolupdyr we tagta çykypdyr. Gara han bolsa, Oguz hanyň kakasydyr. Gara han wepat bolandan soň, tutuş ýurda Oguz han hanlar hany bolupdyr we tagta çykypdyr. Oguz hanlar hany bolan döwründe Arkaky Daşoguz, Içkioguz, Alty Daşoguz diýen üç täze il peýda bolupdyr. Şeýle bolsa-da Oguz han hanlar hanyka, bütin ýurtda illeriň sany 14-e düşüpdir. Onuň sebäpleri-de aşakdakylardan ybarat:

1. Gyrkanlar ili

Oguz han zamanyndan öñem bar eken. Onuň ilkinji paýtagty Gorgan şäheri, soň şu ile Madawlar diýipdirler. Şol zamanda ol iliň paýtagty gadymy Madaw şäheri, ahyrda hem Dehistan şäheri bolupdyr. Şu il gitdigiçe ulalypdyr. Şoňa laýyklykda ol ile degişli ýerler-de barha giňelipdir we ol il uly güýje öwrülipdir. Şeýlelikde, Madaw ili Kaspi deňziniň bütin gündogar kenar ýakasyndaky, günorta: Sumbar, Çendir, Etrek, Gürgen derýalarynyň boýundaky, Eýranyň günbatar-demirgazyk taraplaryndaky il-uluslary öz içine alypdyr. Aýdylýan döwürde ol ile daşary ýurtlular Madaw döwleti hem diýipdirler. Bu ol ilki başda dörände oňa Gyrkan han hanlyk edipdir.

2. Altky Daşoguzlar ili

Oguz han zamanyndan öň Parap ili bolupdyr. Şol zamanda agzalan ilin paýtagty ilki başda Parap (Parfiýa) şäheri eken. Ol şäheriň ady soň özgerip, Nusaý diýip atlandyrylylyldyr. Agzalan döwürde daşary ýurtlular bu ile Parap (Parfiýa) döwleti hem diýipdirler. Ady tutulan il şol döwürde Balkan daglarynyň günüçkar tarapyndan başlap, tä häzirki Mäne-Çäçe sebitlerini we Eýranyň gündogar-gaýra tarapynda ýerleşyän Horasan töwereklerini öz içine alypdyr. Atlary tutulan ýerlerde ýaşan il-uluslary-da öz iline birleşdiripdir. Şonlukda geçmişiň jümmüsünde Parap ili döräpdır. Şol geçmiş mahalda bu ile Parap han hanlyk edipdir. Ady tutulan il bilen bir hatarda şol zamanda Maruk ili hem bolupdyr. Şu il barha ulalypdir. Ol ilin tutýan meýdany-da şoňa laýykly giñelipdir. Aýdylýan il Murgap derýasynyň bütin boýundaky, häzirki Täjigistanyň demirgazyk tarapyndaky, Owganystanyň gündogar tarapyndaky il-uluslary özüne birleşdiripdir. Şeýle bolansoň, daşary ýurtlular Maruk iline Maruklar döwleti hem diýipdirler. Şol zamanda bolsa, Maruk han agzalan ilin hany eken. Oguz han zamanynda atlary tutulan iki il başda paýtagty Parap (Nusaý) şäheri bolupdyr. Şol zamanyň ahyrynda Altky Daşoguz ilini döredipdir. Şu ilin ilki başda paýtagty Parap (Nusaý) şäheri bolupdyr. Şol zamanyň ahyrynda Altky Daşoguz iliniň paýtagty gadymy Tak (Ýazyr) şäheridir. Ady tutulan şäheriň harabaçylygy häzirki Bäherden etrabyndaky Şährislam harabaçylygydyr. Altky Daşoguz ili başda dörände, oňa Oguz hanyň ikinji oglы Aý handan önen birinji agtygy Ýazyr han baştutanlyk edipdir.

3. Aklar ýa-da Arylar ili

Oguz han zamanyndan öň bu ilin paýtagty ilkibaşda gadymy Ak şäheri (häzirki Göksüýri) eken. Soň agzalan ilin paýtagty häzirki Owganystandaky Hyrat şäheri bolupdyr. Ahyrda hem gadymy Lawhar (Lowhor) şäheri diýip kesgitlenýär. Aklar, Arylar ili Akderýasynyň aşaky akymy (Tejen derýasy) bütin boýundaky, Owganystanyň günorta-ileri-sebitlerindäki, Hindistandaky il-uluslary özüne birleşdiripdir. Şu ile şol

döwürde daşary ýurtlular Aklar ýa-da Arylar ili bolmagynda galypdyr.

4. Amullar ili

Oguz hanyň döwründen ozal bu iliň paýtagty gadymy Amul şäheri (häzirki Türkmenabat) şäheridir. Şu il Amyderýanyň ýokary, orta akymyndaky il-uluslary özüne birleşdiripdir. Amul şäheri halkara söwda ýollarynyň çatrygynda ýerleşendir. Şonuň üçin Amul şäheri halkara söwdasynda uly şöhrata eýe bolupdyr. Bu il Oguz zamanynda hem öñki bolsunda saklanypdyr.

5. İçki Oguz (Içoguz)

Oguz han zamanyndan öñ bu sebitdäki il-ulsa Sogdy ili diýipdirler. Agzalan iliň paýtagty gadymy Akt (Buhara) şäheri, käte-de Kant (Samarkant) şäheri bolupdyr. Şu iliň ilaty ady tutulan şäherlerde, olaryň töwereklerinde, Kaşga, Zerewan derýalaryň boylarynda ýaşapdyrlar. Şolary hem bu il özüne birleşdiripdir. Aktlar, kaktlar, eftalitler (abdallar) taýpalary şol zamanda gaty güýcli taýpalar eken. Oguz han zamanynda ýokarda agzalan il İçkioguz (Içoguz) atlandyrylypdyr. Şol döwürde bu ile Oguz hanyň bäsiniji ogly Dag handan önen birinji agtygy Salyr han ýolbaşçylyk edipdir. Bu iliň paýtagty agzalan zamanda şäherler eken.

6. Musulmanlar ili

Oguz han zamanyndan öñ hem bar eken. Bu iliň paýtagty şol döwürde Hojagalasy diýen gadymy şäher eken. Şu iliň il-ulsy Hojagalasy şäherinde, onuň töwereginde, Hojamübärek, Hojaaydat, Endijan (Andyjan), Alat şäherlerinde, olaryň töwereklerinde ýaşan: hojalar, guraýyşlar, yslamlar, hatymlar taýpalarynyň ilatlaryny özüne birleşdiripdir. Bu il Oguz han döwründe hem şol durşunda saklanypdyr.

7. Bakanlar ili

Oguz han zamanyndan ozal hem bu il bar eken. Şol zamanda Bakan

iliniň paýtagty gadymy Bakan (házırkı Fergana) şäheridir. Şu iliň ilaty Bakan şäherinde, onuň töwereginde, härzirkı Täjigistanyň günorta-gaýrasynda, Gyrgyzystanyň aşak-günbatar, günortasynda, Özbegistanyň härzirkı Fergana oblastynda ýaşan il-uluslary öz içine alypdyr. Oguz han döwründe hem bu il şol durşunda bolmagynda galypdyr.

8. Kaşgarlar ili

Oguz han hanlar hany bolmazyndan öň hem şu il bar eken. Bu iliň paýtagty şol döwürde gadymy Kaşgar şäheri eken. Şu iliň il-ulsy Kaşgar şäherinde, onuň töwereginde, Kaşgar, Tarym derýalarynyň boýunda ýaşan il-uluslary özüne birleşdiripdir. Oguz han hanlar hany bolan döwründe hem Kaşgarlar ili şol durşuna saklanypdyr.

9. Tümenler ili

Oguz han zamanyndan ozal hem bar eken. Bu iliň paýtagty ilki başda gadymy Taw (Dag) şäheri, soň Tümen şäheri bolupdyr. Aýdylýan iliň ilaty atlary tutulan şäherlerde, olaryň töwereklerinde Işim, Toba, Pyşme, Tura, Tawda, Yrtyş, Tyra, Torgaý derýalarynyň boýunda ýaşapdyr. Agzalan ýerlerde ýaşan il-uluslary Tümen ili birleşdiripdir. Oguz han bütin ýurda han bolanda hem Tümenler ili şol durşuna saklanypdyr.

10. Arkaky Daşoguz ili

Oguz han hanlar hany bolmazyndan öň Çuw ili we Itil ili bar eken. Şol zamanda Çuw iliniň paýtagty ilki başda gadymy Heýýam şäheri, soň Taraz (házır Jambyl) şäheri eken. Şol zamanda Çuw iliniň ilaty Heýýam, Taraz şäherlerinde, olaryň töwereklerinde, Çuw, Talas derýalarynyň boýunda ýaşapdyrlar. Ara alnyp maslahatlaşylýan döwürde ýokarda atlary tutulan sebitlerde ýaşan il-uluslary Çuw ili özüne birleşdiripdir. Şunlukda geçmişiň jümmüşinde Çuw ili döräpdir. Agzalan geçmişde bolsa, bu iliň hany Çuw han eken. Ýokarda ady tutulan il bilen bir hatarda agzalan döwürde Itil ili-de bar eken. Şu iliň paýtagty ilkibaşa Itil şäheri, soň Ýaý şäheri bolupdyr.

Ara alyp maslahatlaşylýan döwürde Itil iliniň ilaty Itil, Ýayý şäherlerinde, olaryň töwereklerinde, Itil (Wolga), Ýaýyk (Ural), Emme (Emba) derýalarynyň boýunda, Çelkar kólüniň kenar ýakasynda ýaşapdyrlar. Ýokarda agzalan ýerlerde ýaşan il-uluslary Itil ili özüne birleşdiripdir. Şeýlelikde, geçmişin jümmüsünde atlary agzalan ýerlerde Itil ili döräpdir. Şol geçmiş zamanda bu ile Itil han agalyk edipdir. Oguz han zamanya atlary tutulan iki il birleşdirilip, Arkaky Daşoguz ilini döredipdirler. Şu iliň paýtagty şol döwürde Ýaý şäheri bolupdyr. Bu iliň başynda Oguz hanyň birinji oglı Gün handan önen birinji oglu agtygy Goý han durupdyr.

11. Hazarlar ili

Oguz han tagta eýe bolmazyndan ozal hem Hazar ili bar eken. Şol zamanda bu iliň paýtagty gadymy Belenjer şäheri eken. Ady tutulan iliň ilaty şol döwürde Belenjer şäherinde, onuň töwereginde, Tyn (Hazar) derýasynyň boýunda, Kaspi deňziniň günbatar ýakasynda, onuň günbatar-demirgazyk sebitlerinde ýaşapdyr. Şol ýerlerde mekan tutan il-uluslary Hazar ili özüne birleşdiripdir. Oguz han tagta çykandan soñ, Hazar ili şol durşuna saklanypdyr.

12. Horezminler ili

Oguz han bütin ýurda han bolmazyndan öñ, Horezminler ili bar eken. Şol döwürde şu iliň paýtagty ilki Ketde (Ket, Kät) şäheri, soñ Ürgenç (Köneürgenç) şäheridir. Şu iliň il-ulsy şol zamanda atlary tutulan şäherlerde, olaryň töwereklerinde, häzirki Türkmenistanyň Daşoguz welaýatynda, Garagalgystanda, Özbegistanyň Horezm oblastynda, Amyderýanyň aşaky akymynyň sag-çep kenarynda ýaşapdyrlar. Şol ýerlerde ýaşan il-uluslary Horezmin ili özüne birleşdiripdir. Oguz han ýurduň hanlar hany bolandan soñ hem bu ul şol öñki durşuna saklanypdyr.

13. Gereýler ili

Oguz han hanlar hany bolmazyndan öñ hem Gereýler ili bolupdyr. Şol zamanda bu iliň paýtagty gadymy Gereý (Bakjasaraý)

şäheridir. Agzalan zamanda bu iliň ilaty gadymy Gereý şäherinde onuň töwereginde, Azow deňziniň tutuş kenar ýakasynda, Gara deňziniň gündogar-günortasynda, Kawkazda we gaýra tarapda ýaşapdyr. Şol ýerlerde mekan tutan il-uluslary Gereýler ili özüne birleşdiripdir. Oguz han bütin ýurda han bolandan soň hem bu il öz bolşunda galypdyr.

14. Balkanlar ili

Bu iliň paýtagty gadymy Balkan şäheridir. Şu iliň ilaty ady tutulan şäherde, onuň töwereginde, Gara deňziň günorta-ileri tarapynda häzirki: Gresiýa, Albaniýa, Ýugoslawiýa, Bolgariýa, Wengriý, Rumyniýa, Çehiýa, Slowakiýa, Polşa, Franko (Fransiýa), Alman (Germaniýa), Sweýsariýa, Awstriýa sebitlerinde ýaşan il-uluslary özüne birleşdiripdir.

Şu ýokarda ady tutulan iller hem öz aralarynda ylalaşyp, bir döwlete birleşipdirler. Şol zamanda ol döwlete Oguzlar döwleti diýipdirler. Onuň başynda bolsa Oguz han durupdyr. Şol döwürde hem bütin ýurduň paýtagty Türk (Türküstan) şäheri eken.

Makalamyzyň başyndan ahyryna çenli türkmen halkynyň atasy bolan Oguz han hem gadymy ýer-ýurt adalgasy Daşoguz, Içoguz hakynda söz açmagymyz ýöne ýere däl. Ýurdumyzyň Mary welaýatynyň ozalky Nyýazow adyndaky uly etrabyna Oguz hanyň ady dakylip, ol müdimlik ebedileşdirildi we Daşowuz welaýatyna hem özüniň hakyky taryhy adyna eýe edilip, Daşoguz welaýaty diýip atlandyryldy.

Ata RAHMANOW.

23.07.1999 ý, "Edebiýat we sungat" gazeti.

Taryhy makalalar